

חויית אסירות המחטרות בבית לחם, 1939-1947: היבטים מגדריים

נעמה טייטלבוים-קריא ויעל נהרי

תקציר

כלא בית לחם היה כלא הנשים היחיד בפלשתינה-א"י בתקופת המנדט הבריטי, ונשלחו אליו יותר ממאתיים נשים יהודיות פעילות כוחות המגן (בעיקר ממחטרות האצ"ל ולח"י). במאמר זה נבקש להציג לראשונה את חויית מעצרן של נשות כלא בית לחם ולנתח בכלים מגדריים. חוויותיהן הועלו על הכתב והשתמרו כאגודוקומנטים. יש בהם מכתבים אישיים, יומנים וספרות זיכרונות שנכתבה לאחר המאסר. ניתוח התכנים המגדריים בכתביהן של נשות כלא בית לחם ממקד את הדיון בהיבטים בולטים בולטים אלה: יחסיהן עם אסירות יהודיות הנאשמות בפלילים ועם אסירות ערביות; סממנים נשיים ועיסוק במראה החיצוני ובצרכים גופניים ורפואיים של נשים; משפחה ואימהות מאחורי הסורגים; ובהיבטים רוחניים: ליווי וקיום פולחן במסגרות נשיות. נדון גם בתכנים שלא באו לידי ביטוי בכתבתן, ובהם תכנים פמיניסטיים או כאלה שמתפרשים כפמיניסטיים בקריאה מודרנית. כל אלה זורעים אור על דיוקן האישה הלוחמת בתנועה הרוויזיוניסטית מזווית ייחודית, ומוסיפים נדבך לתולדות הנשים והמגדר ביישוב ולחקר המחטרות.

מילות מפתח: אסירות פוליטיות, חקר נשים, כלא בית לחם, מגדר, מחטרות

מבוא

בשנת 1961 פורסם ספרה של צילה עמידרור (הלר), לוחמת האצ"ל ועצירה בכלא בית לחם, **במעצר בבית לחם**. הספר מגולל את חוויות המחברת מתקופת מאסרה שם. בהקדמה שכתב לספרה מנחם בגין, מפקד האצ"ל לשעבר וראש תנועת חרות, הוא משבח את תרומתה של האישה למערכה נגד הבריטים: 'אבל היהודיה הלוחמת בימנו עשתה יותר מזה. לא רק בזכות בניה אלא גם בזכותה היא השתתפה במלחמת השחרור, הוכיחה כי אין ההתנגדות העברית ניתנת לשבירה, וקירבה את הניצחון. כך נהגה אחותנו למרי בסבל

* אנו מודות לפרופ' לילך רוזנברג-פרידמן ולפרופ' בת-שבע מרגלית שטרן על הערותיהן והארותיהן המועילות למחקר זה.

חרישי בקרב גועש ובמעצר ממושך.¹ בגין הציג את השתתפות הנשים בארגון בפעילות המרד, ולא פחות חשוב מכך – את מעצרן.²

מטרתנו במאמר זה היא לשרטט את חוויותיהן של כמאתיים אסירות ועצירות בכלא בית לחם בתקופת המנדט הבריטי, פעילות כוחות המגן (בעיקר במחתרות אצ"ל ולח"י), כפי שהן מתוארות בכתביהן. הדיון בייחודיות של חוויותן ייעשה בכלי ניתוח מגדריים.³ לאחרונה התעורר שוב עניין בסיפורן של נשות בית לחם. בשנתיים האחרונות התפרסמו מחקרים המספרים על הכלא;⁴ אולם הם לא עסקו בחוויותיהן של האסירות מנקודת מבט מגדרית היסטורית ובייחודן. מאמר זה עתיד להוסיף למחקר על מגדר, לאומיות ושייכות פוליטית בחוויות האסירות והעצירות כמקרה בוחן. התבססנו על כתביהן האגו־דוקומנטיים של האסירות, ובכלל זה על מכתבים שנשמרו בארכיון מוזיאון אסירי המחתרות שבירושלים (מאה"י). באוספים פרטיים, בספרות זיכרונות וביומנים אישיים.

בחרנו לציין את מועד מעצרה של רחל חבשוש בשנת 1939, האישה הראשונה שהוכרע דינה לכליאה ממושכת עקב פעילותה המחתרתית, כנקודת ההתחלה לבחינת הסוגיה המחקרית. בסוף שנות השלושים של המאה ה־20 ניכר מפנה ביחסים שבין היישוב העברי בארץ לממשל הבריטי. פרסום הספר הלבן במאי 1939 הביא לעלייה במספר פעולות

- 1 צילה עמידרור (הלר), **במעצר בבית לחם**, משרד הביטחון, תל אביב 1983, עמ' 8.
- 2 אין לנתק את מועד פרסום הספר הזה מניסיונות הנצחה של נשים לוחמות במחנה הרוויזיוניסטי בשלהי שנות החמישים וראשית שנות השישים של המאה ה־20 ומהמאבק על עיצוב הזיכרון. על עיצוב הזיכרון ראו: אמיר גולדשטיין, **גבורה והדרה: עולי הגרדום והזכרון הישראלי**, יד יצחק בן־צבי, ירושלים 2011; אודי לבל, **הדרך אל הפנתיאון: אצ"ל, לח"י וגבולות הזיכרון הישראלי**, כרמל, ירושלים 2007. ניסיונות להעלאת המודעות לאישה הלוחמת נעשו בסוף שנות החמישים על ידי הקמת קרן להוצאת אנציקלופדיה של האישה הלוחמת (ראו: אופירה גראוויס קובלסקי, **אשה עבריה בל יאבד חלקה: נשים בימין הציוני חילוני בין יישוב למדינה**, אוניברסיטת בר־אילן, רמת גן 2023). לאחר שהוצאת האנציקלופדיה לאור נכשלה, פרסמה עמידרור את ספרה. באותה שנה הוציאה גם גאולה כהן את ספר זיכרונותיה: **גאולה כהן, סיפורה של לוחמת**, קרני, תל אביב 1962. אין ספק שהקדמתו של בגין, ראש תנועת חרות, לספרה של צילה עמידרור (הלר), שבה הוא מאדיר את גבורתן של נשות בית לחם, היא חלק מהשיח הציבורי הרחב להנצחת פעילות המחנה הרוויזיוניסטי ולמקומן של הנשים בו.
- 3 נשתמש במונח זה כפי שהגדירה אותו ג'ואן וולך סקוט במאמרה 'מגדר: קטגוריה שימושית לניתוח היסטורי', בתוך: ניצה ינאי ואחרות (עורכות), **דרכים לחשיבה פמיניסטית**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה 2007, עמ' 243–279.
- 4 יצחק פס, **בממלכת הנשים בבית לחם: מכתבי אסירות ועצירות המחתרת**, מוסד הרצל לחקר הציונות ואוניברסיטת חיפה, חיפה 2023; נעמה טייטלבוים קריא, 'הסיפורים שמאחורי הסורגים: סיפורן של אסירות עצירות המחתרת בכלא בית לחם', **מחקרי ארץ יהודה**, ה' (2022), עמ' 167–193. שני מאמרים נוספים עוסקים בדיון מגדרי: בת־שבע מרגלית שטרן, 'בין זכרון להיסטוריה כהווייתה: עלייתה ושקיעתה של "המרטיירת" רחל אוהבת־עמי חבשוש', **ציון**, פט, ב (תשפ"ד), עמ' 229–261; חגית כהן, 'חויית המאסר של אסירות פוליטיות בכלא בית לחם: רות לוביץ וצילה עמידרור (הלר) כמקרה מבחן', **מסכת**, יח (2023), עמ' 225–258.

האיבה שביצע האצ"ל נגד הבריטים, ולהגברת האכיפה המשטרתית.⁵ במלחמת העולם השנייה הייתה רגיעה בפעילות האצ"ל נגד הבריטים; בעקבות כך התפלג האצ"ל, ואחריי המשיך לח"י בפעילות אנטי-בריטית. בראשית שנת 1944 פרסם האצ"ל, בפיקודו של מנחם בגין, את כרוז המרד והארגון חזר לפעילות מבצעית נגד השלטון הבריטי. פעילות המחותרות נמשכה עד סיום המנדט והקמת המדינה; בזמן הזה פעלה הבולשת הבריטית להחזיר את השקט על כנו.⁶ פעילות המחותרות הביאה לעלייה במספר העצורים והאסורים ובכלל זה גם של נשים פעילות המחותרות, שנשלחו לכלא בית לחם.⁷ הדיון במאמר מסתיים בפירוק כלא בית לחם בשנת 1947.

בחקר מתקני הכליאה בתקופת המנדט, ראוי להבחין בין שני סוגים של עונשי כליאה, מאסר ומעצר, וכן בין שתי סיבות מעצר: פלילית או פוליטית. מערכת הענישה הבחינה בין אסיר שנגזר דינו לעציר שהיה בעיצומו של בירור משפטי, טרם הכרעת הדין או שנכלא בעקבות פעילות ביטחונית בכוחן של התקנות לשעת חירום, כלומר שעניינו הוכרע. נוסף על כך הבחינה מערכת הענישה הבריטית בין עצור מנהלי, שנעצר בעקבות עברה פוליטית או פעילות ביטחונית, ובין אסיר שנכלא בעקבות פעילות פלילית. רוב היהודים, גברים ונשים כאחד, ששהו בתקופה זו במתקני הכליאה הבריטיים בתקופה זו היו עצירים שנכלאו באשמה של פעילות טרור.⁸ במאמר זה נבקש להעמיק בחוויותיהן של פעילות המחותרות הכלואות במעמד של עצירה או אסירה.

אגודוקומנטים וחקר נשים

במוזיאון אסירי המחותרות ובידי משפחות העצירות והאסירות בכלא בבית לחם שמורים עשרות מכתבים שהן כתבו. אלה מאפשרים הצצה נדירה לחוויותיהן של הנשים בין כותלי בית המאסר. על פי רוב מכתבים הם אמצעי להעברת רעיונות ורגשות בחופשיות. שפת הכתיבה היא טבעית ואותנטית,⁹ והמכתב נמנה עם סוגת המקורות הפרטיים. הוא

- 5 דוד ניב, 'התפתחות האצ"ל והלח"י עד גמר מלחמת העולם השנייה', בתוך: [עורך לא ידוע], **צבא המדינה בדרך: פרקים בתולדות כח המגן העברי**, משרד הביטחון, תל אביב 1988, עמ' 141-158.
- 6 להרחבה: אלדרד חרובי, **הבולשת הוקרת: ה' C. I. D. בארץ ישראל, 1920-1948**, פורת, צור יגאל 2011.
- 7 רבים המחקרים עסקו בפעילות כוחות המגן בכלל ואצ"ל ולח"י בפרט בשנות הארבעים. בהם: אופיר יהושע, **ראשוני אצ"ל: 1931-1940**, העמותה ע"ש חנניה ואולגה יקותיאלי ליד ראשוני אצ"ל, תל אביב 2002; יצחק פס, **מורשת לח"י: ישראל אלדרד**, נתן יליןמור והמערכה על הזהות, היסטוריה והזכרון, מרכז הרצל, חיפה 2021; הלר יוסף, **לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה 1940-1949**, מרכז זלמן שזר, ירושלים 1989.
- 8 לאה טייכר, 'הכלא - במאבק לעצמאות: 1936-1948', בתוך: יעקב מרקוביצי (עורך), **המורדים: מאבק האצ"ל בבריטים: דיון מחודש**, מרכז מורשת מנחם בגין, ירושלים 2008, עמ' 220.
- 9 לדוגמה: רוני בארמרקס, 'איטה ילין מבעד למכתביה', **מסכת**, טז (2021), עמ' 201-203.

אינו מיועד לקריאה בפומבי אלא ממוען לאדם פרטי,¹⁰ לרוב בן משפחה, ופעמים רבות נחשפים בו המעשים והמחשבות של הכותב או הכותבת.¹¹ מבחינה מתודולוגית עולים קשיים בשימוש במכתבים כמקור היסטורי מפני שזהו מקור המייצג נרטיב ואינו משקף את המציאות באובייקטיביות.¹² אולם יש ערך רב למכתבים פרטיים בכתיבת היסטוריה של נשים. ראשית, עקב מיעוטם של מקורות ראשוניים המתעדים את ההיסטוריה של נשים. שנית, מכיוון שמכתב הוא טקסט אישי ומזוהה עם המרחב הפרטי, הוא נחשב לא פעם לסוגת כתיבה המזוהה עם נשים.¹³ מכתבים הם אחד הביטויים לשותפות של נשים בתרבות ומקור חשוב לחקר ההיסטוריה שלהן.¹⁴ לצד אלה יש לזכור שמכתבי האסירות והעצירות מכלא בית לחם, כשאר המכתבים שנכתבו במחנות המעצר והמאסר באימפריה הבריטית, עברו צנזורה קפדנית על ידי הבולשת הבריטית, מה שוודאי השפיע על תוכנם.¹⁵ במקרה מחקר זה נבחנו הסוגיות המגדריות העולות ממכתבים אלה ונושאים שבאים לידי ביטוי מעצם היות המכתב סוגה אינטימית ופרטית. על פי רוב ההתבטאויות בנושאים אלה לא צונזרו כי אינם עוסקים בנושאים של ביטחון לאומי.

סוגה נוספת שעומדת במקור מחקר זה היא ספרות אוטוביוגרפית. בשנים האחרונות הולכת וגוברת ההכרה בחשיבותן של האוטוביוגרפיות בכלל ושל נשים בפרט בתור מקור ללימוד ההיסטוריה. אוטוביוגרפיות של נשות היישוב שנכתבו במחצית הראשונה של המאה ה-20 היו לתשתית ומקור למחקרים היסטוריים-חברתיים רבים.¹⁶ אולם יש לזכור שאוטוביוגרפיה היא מקור סובייקטיבי שנכתב בדיעבד, ולעתים עשוי להיות פער בין זיכרונו של הכותב או הכותבת ובין האירועים כהוויתם.¹⁷ תעותעי הזיכרון והזמן נותנים אותותיהם בכתיבים אלה ועלולים לכלול אי-דיוקים היסטוריים. לדוגמה, בהקדמה לספרה

- 10 הנ"ל, 'בין אוטוביוגרפיה לביוגרפיה: איטה ילין כמקרה מבחן', קתדרה, 174 (טבת תש"ף), עמ' 7-8.
- 11 פס, בממלכת הנשים בבית לחם, עמ' 16-17.
- 12 כמה מחקרים נדרשו לסוגיה זו. לדוגמה: באר-מרקס, 'איטה ילין מבעד למכתביה', עמ' 197-205; אריאן בחרמן ורודולף דקר, 'אגודקומנטים וחקר ההיסטוריה של התרבות', בתוך: אמיר הורביץ ואחרים (עורכים), העבר ומעבר לו: עיונים בהיסטוריה ובפילוסופיה, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה תשס"ו, עמ' 245-262; Erla Hulda Halldorsdottir, 'Fragment of Lives: The Use of Letters', in Historical Research, NORA, 15, 1 (2007), pp. 35-49.
- 13 גטלי ניימרק-גולדברג, וקולן ישמע נאורות בברלין, מכון ליאו בק ומרכז זלמן שזר, ירושלים תשע"ד, עמ' 58-62. נראה שלמן מהמאה ה-17 הייתה זו צורת ההתבטאות הנפוצה בקרב נשים. ראו טובה כהן ושמואל פיינר, קול עלמה עבריה: כתיבי נשים במאה התשע-עשרה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2006, עמ' 47-50.
- 14 באר-מרקס, 'בין אוטוביוגרפיה לביוגרפיה', עמ' 7.
- 15 נעמה טייטלבוים קריא, 'מנהיגה משורות האופוזיציה: דיוקנה המנהיגותי של מפקדת באצ"ל וחברת הכנסת אסתר רזיאל-נאור', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"ט, עמ' 133.
- 16 מרגלית שילה, 'פרטי כציבורי: איטה ילין ויהודית הררי כותבות אוטוביוגרפיה', קתדרה, 118 (טבת תשס"ו), עמ' 42-46.
- 17 גיא מירון, 'האוטוביוגרפיה כמקור להיסטוריה חברתית: יהודי גרמניה בארץ-ישראל כמקרה בוחן', היסטוריה, 2 (תשנ"ח), עמ' 103-104.

של עמידרור היא כותבת: 'בגשתי להעלות את זכרונותי על הנייר לא עמד לרשותי כל חומר מן המוכן שאוכל להעזר בו והיה עלי לסמוך על זכרוני בלבד, על-כן אולי נשמטו פרטים חשובים כשלעצמם'.¹⁸ כאשר אישה מחליטה לכתוב אוטוביוגרפיה היא מבטאת למעשה את ההכרה הציבורית והרצון להכרה ציבורית בחשיבות סיפור חייה והביטוי לכך הוא בהעברת הסיפור האישי אל המרחב הציבורי.¹⁹ כך הדבר גם באוטוביוגרפיות שכתבו עצירות ואסירות בכלא בית לחם. להבדיל מהמכתבים והיומנים, כתבי האוטוביוגרפיה של העצירות והאסירות אינם רק אמצעי לתיאור מצבן אלא גם כלי לספר את סיפורן. אם כן, כותבות האוטוביוגרפיות ראו בשהייתן בכלא בית לחם סיפור בעל חשיבות ועניין לאומיים.

מקור נוסף שימש אותנו במחקר זה הוא יומנה האישי של רחל חבשוש (אוהבת עמי). רחל כתבה יומן זה בשנות מעצרה בכלא בית לחם (1939-1945) באשמת ניסיון לפעולת חבלה. היומן שמור במוזיאון אסירי המחותרות וטרם ראה אור. הוא כולל שלושה קובצי מחברות ונכתב בעברית, בערבית, באנגלית ובצרפתית. יומן הוא סוגה נוספת של כתיבה אגודוקומנטית, הדומה באופיה הסובייקטיבי והאישי למכתבים אולם אין בה נמען. הכתיבה אישית ופרטית, ועל פי רוב אינה מכוונת לפרסום.

מעבר להבחנה בין היומנים והמכתבים שלא נועדו לפרסום לציבור הרחב ובין ספרות הזיכרונות שנכתבה במבט רטרוספקטיבי, ראוי לשים לב גם למקום הכתיבה. רוב מכתבי הנשים והיומן של רחל חבשוש נכתבו מאחורי סורג ובריח. על כן הם משקפים את החוויות האוטנטיות של הנשים בנות הזמן. מנגד, ספרות הזיכרונות נכתבה במבט לאחור, בהיותן חופשיות ובביתן, דבר שוודאי השפיע גם הוא על הצגתה של חויית הכליאה.²⁰ על כן החוויות המגדריות שיוצגו להלן מובאות בעיניים ביקורתיות.

18 עמידרור, **במעצר בית לחם**, עמ' 9.

19 באר-מרקס, 'בין אוטוביוגרפיה לביוגרפיה', עמ' 4; שילה, 'פרטי כציבורי', עמ' 42-46. להבחנה בין ספרות זיכרונות לספרות אוטוביוגרפית (ללא הבחנה מגדרית) ראו: James Olney, 'Some Versions of Memory/Some Versions of Bios: The Ontology of Autobiography', in: Idem (ed.), *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1980, pp. 236-267. על כתיבה של נשים שעלו בעלייה השנייה ומעמדה של האוטוביוגרפיה העברית, ראו: תמר הס, **חיקהאם של זיכרונות: נשים, אוטוביוגרפיות והעלייה השנייה**, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2014, עמ' 35-39, 60-65.

20 על כתיבה אישית וכתובת נשים ראו: אורלי לובין, 'אשה קוראת אישה', **תיאוריה וביקורת**, 3 (חורף 1993), עמ' 65-78; Elaine Showalter, *New Feminist Criticism*, Pantheon, New York 1985, pp. 234-270.

רקע היסטורי

בתי סוהר לנשים והתמודדותן עם מאסר

טרם העמקה בחוויות חברות המחותרת בכלא בית לחם מנקודת מבט אישית, נבקש לדון בייחוד המגדרי של כליאת נשים מנקודת מבט היסטורית, כרקע לדיון בהיבטים הייחודיים שעולים מחווית אסירות ועצירות בית לחם.

משלהי המאה ה־18 ועד אמצע המאה ה־19 התרחשו כמה תהליכים שהשפיעו על אופי כליאתן של נשים בעולם המערבי. הראשון, הוקמו מתקני כליאה ייעודיים רק לנשים.²¹ השני, עוצבו מתקני כליאה לנשים ובהם מרכיבים 'ביתיים' ו'נשיים' מטופחים כדי שהאווירה בהם תהיה 'מותאמת' לנשים.²² במאה ה־20 הייתה עלייה במספר האסירות הפוליטיות בעולם, ובכללן נשים שלקחו חלק במאבקים פוליטיים, דוגמת המאבק למתן זכות בחירה לנשים,²³ ובמאבקים לאומיים. פעמים רבות נשלחו נשים אלה לכלא, שם שהו לצד חולות נפש ואסירות הנאשמות בפלילים.²⁴

בחינת המחקרים על עבריינות של נשים מראה שינוי תפיסה בעשורים האחרונים. ההתייחסות המחקרית המסורתית לעבריינות הציגה את הנשים העברייניות כבעלות לקות מינית, נפשית או פתולוגית.²⁵ על כן אין זה מפליא למצוא בתי מאסר רבים ששימשו גם כמתקנים לשהיית חולות נפש ובכללם גם בית המאסר בבית לחם. מחקרים מודרניים מנסים לבדוק את הייחוד שבחווית מאסרן של נשים. עם המאפיינים הייחודיים שהוצגו

21 Nicole H. Rafter, 'Prisons for Women, 1790-1980', *Crime and Justice*, 5 (1983), pp. 132-147; מימי איזונשטדט, מיכל סופר ועודדה שיינברג, **בכלא אני נחה: אסירות מבעד לחומות**, הקיבוץ המאוחד, בני ברק 2010, עמ' 19.

22 עינת תומר וגילת חן, **כלא נשים: הצצר האחרית של החברה בישראל**, רסלינג, תל אביב 2010, עמ' 33-36; Rafter, *ibid.*, pp. 132-133, 146-150.

23 בין המחקרים על נושא זה: Howard Finn, 'Modernism and the Suffragette Prison', *A Journal of Cultural Materialism*, 3 (2000), pp. 94-108. ועוד. Narratives

24 על מאסר נשים בשל פעולות פוליטיות ראו לדוגמה: Veronica Shapovalov, *Remembering the Darkness: Women in Soviet Prisons*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD 2001; Kim Treharne Richmond, *Re-capturing the Self: Narratives of Self and Captivity by Women Political Prisoners in Germany 1915-1991*, Ph.D. dissertation, University of Edinburgh, Edinburgh 2010; Niall Bergin and Laura McAtackney, 'Gendered Graffiti at Kilmainham', *History Ireland*, 23, 1 (2005), pp. 34-36. ועוד. דוגמה לרפורמות במתקני הכליאה אפשר למצוא ב־Holloway Prison, שהוקם במחצית השנייה של המאה ה־19 כבית סוהר מעורב מגדרית. בראשית המאה ה־20 הופרד והיה לכלא לנשים בלבד שנכלאו בו לא מעט פעילות מחאה פוליטיות והסופרו־יסטיות. Demis Jones, 'Articulating the Threatened Suffragette Body: Suffragette Embroidered Cloths Worked in Holloway Prison, 1911-1912', *Women's History Review*, 29, 6 (2020), pp. 970-992.

25 איזונשטדט, סופר ושיינברג, **בכלא אני נחה**, עמ' 11.

בהם נמנים פירוק התא המשפחתי והיבטים של אימהות בכלל זה;²⁶ העובדה שמיעוט בתי הסוהר לנשים פוגע בתהליך המיון ונשים עברייניות מסוגי עבריינות שונים נכלאו יחד;²⁷ מאסר לאחר היסטוריה של התעללות מינית; הצרכים הפיזיים השונים של נשים.²⁸ פעמים רבות נשים עברייניות נתפסות בחברה כסוטרות מנורמות מגדריות וכמפרות את התפקיד הנשי והאימהי, ולא רק את החוק.²⁹

מאסר ומעצר בפלשתינה-א"י

עם כינון הממשל האזרחי בפלשתינה-א"י הוקמו גם מערכות השיטור והשיפוט הבריטיות. יחידת החקירות של המשטרה הייתה הבולשת הבריטית (Criminal Investigation Department), שהייתה אחראית לתפיסתם ולמאסרם של מאות מפעילי כוחות המגן העבריים באותה תקופה.³⁰

הנשים שבמוקד מחקר זה נכלאו עקב פעילותן במאבק הלאומי ונחשבו אסירות פוליטיות,³¹ אף שהבריטים לא כינו אותן 'אסירות פוליטיות'; זו לא הייתה קטגוריה מקובלת בפלשתינה-א"י.³² הן נשלחו למאסר מכוח התקנות לשעת חירום שזיהו את פעילי המחותרות כפעילי טרור. יש עשרות הגדרות למושג 'טרור', וברובן מדובר על אלימות פוליטית רדיקלית ולא חוקית נגד אזרחים או מוסדות המדינה. הנשים שנעצרו ראו עצמן כלוחמות חופש ועצירות פוליטיות, ולא ראו במעשיהן פעילות שמטרתה לעורר אלימות בחברה האזרחית.³³ נראה שבשנים 1936-1948 שהו בבתי הכלא ובמחנות המעצר כ-10,000 עצורים

26 ענבל אבירם-הראל, 'עד שהמות יפריד ביננו: הטעמים העומדים בבסיס החלטתם של בני זוג של נשים אסירות בישראל לשמר את המערכת הזוגית עמן', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2011.

27 תומר וזן, כלא נשים: החצר האחורית של החברה בישראל, עמ' 38.

28 טל ספירו-אורי, תנאי הכליאה של אסירות: נתונים, מאפיינים והשוואה לתנאי הכליאה של אסירים, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ירושלים 2010, עמ' 5.

29 אייזנשטדט, סופר ושיינברג, בכלא אני נחה, עמ' 16.

30 להרחבה על המשטרה הבריטית בפלשתינה-א"י, ראו: שלומי שטרית, 'אלה וגם רובה: משטרת המנדט במרד הערבי בארץ ישראל 1936-1939', משפט חברה ותרבות, ד (2021), עמ' 56-57. מעטים המחקרים על מתקני הכליאה בתקופת המנדט: עמרי שבתאי, 'התהוות מערכת הכליאה בפלשתינה (א"י) 1917-1925', עבודת מוסמך, אוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2021; טל משגב, ימי לטרון: סיפורם של מחנות המעצר בלטרון בתקופת המנדט הבריטי, 1941-1948, אריאב, ירושלים 2008; לאה טייכר, 'הכלא - במאבק לעצמאות 1936-1948', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2003; יהושע כספי, 'בתי הסוהר בארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי', קתדרה, 32 (תמוז תשמ"ד), עמ' 141-174. לאלה ראו להוסיף מידע מספרות הזיכרונות והעדויות.

31 הגדרות של אסיר פוליטי אצל: פס, בממלכת הנשים בבית-לחם, עמ' 12-13. למשמעותו של מעצר פוליטי באימפריה הבריטית, ראו: שבתאי, 'התהוות מערכת הכליאה בפלשתינה (א"י)', עמ' 29-37.

32 ארכיון המדינה, מ-11/35.

33 היעד המרכזי של הבולשת הבריטית הייתה איסוף מודיעין לשם מאבק בגורמים פליליים במרחב הישראלי. אולם כבר בשנות השלושים היה עיקר פעילותה סיכול פעילות טרור. יעקב מרקוביץקי, 'המרדף אחר האחים האדומים: הבולשת הבריטית הפק"פ 1921-1933', עיונים בתקומת ישראל, 12

שנאסרו מכוח התקנות לשעת חירום בחשד לפעילות פוליטית או צבאית לא-חוקית, ועליהם יש להוסיף אסירים פליליים. מספר הנשים הכלואות היה נמוך במידה ניכרת מזה.³⁴

מתקני הכליאה לנשים בפלשתינה-א"י

בשלהי התקופה העות'מאנית היה רק מתקן כליאה אחד לנשים ששכן בשטח פתוח ממערב לבית הקברות המוסלמי בממילא. משהוקם בית הסוהר המרכזי בירושלים ב-1918, הועברו הנשים לבניין זה.³⁵ ב-1930 הועברו הנשים האסורות מירושלים למתקן הכליאה בבית לחם. נראה שהיו לכך שתי סיבות עיקריות: השיפוצים בבית הסוהר המרכזי בירושלים³⁶ וגל המעצרים בעקבות מאורעות 1929, שחייב מקום נוסף לאסירים הגברים, ועל כן פינו את הנשים למתקן כליאה נפרד.³⁷

השמועות על המעבר למתקן כליאה בבית לחם הגיעו לאוזני האסירות שהיו כלואות בירושלים בקיץ 1930.³⁸ נראה כי בראשית שנות השלושים התרבו מעצרי הנשים ברחבי פלשתינה-א"י,³⁹ ושלטונות המנדט חיפשו פתרונות חדשים לכליאתן. אחד הפתרונות שהוצעו היה בניית מתקן ביפו לכליאת יותר ממאה אסירות.⁴⁰ משלא עלה בידי הבריטים להשלים את בנייתו, הם הציעו להעביר את בית הסוהר לנשים לשכונת הבוכרים בירושלים. תושבי השכונה התנגדו להצעה מחשש שקרבת המתקן לביתם תוריד את ערך הדירות בשכונה.⁴¹ בעקבות לחץ תושבי השכונה ולנוכח העלייה הרבה בצפיפות בכלא בית לחם, החליטו הבריטים לחכור את וילה חנדל לעשר שנים ולהעביר את האסירות והעצירות אליו.⁴²

Tamara Rubel, 'British Policies Compared: Ireland 1919-1922 and Palestine 1939-1948', Ph.D. dissertation, Queen Mary University of London, London 2012, pp. 25-27; טייכר, 'הכלא - במאבק לעצמאות 1936-1948', עמ' 119; ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל (להלן: מזב"י), עא 8/41.

- 34 טייטלבוים-קריא, 'הסיפורים שמאחורי הסורים', עמ' 172-173.
- 35 ב-1923 נעשו עבודות הכנה על ידי הבריטים לבניית אגף נשים בכלא עכו, אולם לא ברור אם הוא אכן הוקם. שבתאי, 'התהוות מערכת הכליאה בפלשתינה (א"י)', עמ' 10, 22-23, 45-49.
- 36 כספי, 'בתי-הסוהר בארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי', עמ' 148-145.
- 37 פירוט בדוח הרשמי לשנת 1930, p. 80: *Palestine and Trans-Jordan Report*, 1930.
- 38 בשנת 1932 היו כארבעים נשים אסורות בבית לחם: 'בית סוהר לנשים בבית לחם', *הארץ*, 13.7.1930, עמ' 4; יומן רחל חבשוש, מוזיאון אסירי המחותרות בירושלים (להלן: מאה"י), קובץ 1, עמ' 51-52.
- 39 'ארץ-ישראל בשנת 1932', *דאר היום*, 14.6.1933, עמ' 3.
- 40 'בית כלא לנשים ביפו', *הארץ*, 31.5.1932, עמ' 4.
- 41 'בית הסוהר לנשים לירושלים', *דבר*, 11.8.1933, עמ' 3; 'בית הסוהר לנשים יוקם בשכונת הבוכרים', *דאר היום*, 18.9.1933. ייתכן שהיה גם ניסיון להעביר את בית הכלא לרמאללה, הצעה שירדה מהר מסדר היום הציבורי: 'בית הסוהר לנשים - לרמאללה', *דבר*, 4.9.1932, עמ' 1.
- 42 בחודש מאי 1934 התקיים דיון בפרלמנט בלונדון על הצפיפות בבית לחם. 'על בית הסוהר בבית לחם', *הארץ*, 23.5.1934, עמ' 5. על המעבר לוילה חנדל: 'בית סוהר לנשים', *דבר*, 24.6.1934.

עם פרסום כרוז המרד בשנת 1944 והתגברות הפעילות נגד הבריטים התרבו המעצרים של נשים וגברים. הבריטים נזקקו לפתרון להרחבת מתקן הכליאה וחכרו מבנה בסמוך לוילה חנדל שישמש גם הוא כבית מעצר לעצירות הפוליטיות היהודיות. שם שהו עצירות המחותרות עד להעברתן לעתלית בדצמבר 1947.⁴³

אסירות ועצירות כוחות המגן: מבט דמוגרפי

הצגת תמונה מדויקת של מספר האסירות ששהו בבית לחם וניתוח הדיוקן הדמוגרפי המדויק שלהן אינם חפים מבעיות מתודולוגיות. קיים קושי בהצגת כלל חברי ופעילי מחותרות האצ"ל והלח"י, גברים ונשים כאחד, עקב היעדר תיעוד מסודר של מספר חברי המחותרות בבולשת הבריטית ובארכיוני כוחות המגן. יתרה מזאת, אין תמימות דעים במחקר בשאלה מי נחשב חבר במחותרות, ועל כן ישנם פערים בספרות המחקר בשאלת מספר החברים בהן. נוסף על כך שהרקע ההיסטורי של המחותרות והפילוגים ביניהן, הפרישות בשנת 1937 של חלק מחברי האצ"ל שחזרו לשורות ארגון ההגנה והקמת מחתרת לח"י בשנת 1940, מקשים גם הם על הצגת המספר המדויק של החברים בהן. לצורך מחקר זה נשען על הנתונים המקובלים בספרות המחקר ומתבססים על מחקריו הדמוגרפיים סוציולוגיים של שלמה רוניק לפיהם מנו חברי האצ"ל כ-6,200 חברים,⁴⁴ ועל המחקרים של נחמיה בן תור שמנה 840 חברי לח"י.⁴⁵

כאשר מבקשים להציג את מספר החברות בלח"י הדיון הדמוגרפי קשה אף יותר. כמו אצל הגברים, גם כאן נובע קושי מן התיעוד החסר ומההגדרה הלא מפורשת מי נחשבת חברת מחתרת. יתר על כן, ידוע כי הבולשת הבריטית סברה שחלק מהאסירות והעצירות הן חברות מחתרת מכיוון שהיו בנות משפחה של חשוד או של חבר מחתרת, והן נעצרו בשל הקרבה המשפחתית או בשל הסתרת חבר מחתרת. מנגד היו נשים שנעצרו על לא עוול בכפן.⁴⁶ לצורך מחקר זה אספנו במוזיאון אסירי המחותרות – ירושלים את שמות האסירות שנכלאו בכלא בית לחם הידועים לנו והתבססנו על מגוון מקורות תיעוד היסטוריים

בשנת 1939, בעקבות האירועים הביטחוניים בארץ, הועברו האסירות והעצירות ושוכנו בסמוך לבית החולים האיטלקי בירושלים. לאחר כעשרה חודשים הושבו לבית הסוהר בבית לחם.

43 פס, בממלכת הנשים בבית לחם, עמ' 23-24.

44 שלמה רוניק, 'המורדים: ניתוח סוציולוגי של לוחמי אצ"ל בנשים 1944-1948', בתוך: מרקוביץקי (עורך), המורדים, עמ' 180-196; הני"ל, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת: הארגון הצבאי לאומי ממחתרת מפלגתית למפלגה במחתרת', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 1998, עמ' 58-70.

45 דיונים בהיבטים הדמוגרפיים בלח"י, ראו: הני"ל, 'תנועת מחתרת בחברה סקטוראלית: דיון חברתי של לוחמי חירות ישראל', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 1986, עמ' 83-103. על התהליכים ההיסטוריים וההשפעה ההיסטוריוגרפית בלח"י ראו: יוסף הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה 1940-1949, ב, מרכז זלמן שזר, ירושלים 1989, עמ' 511-528.

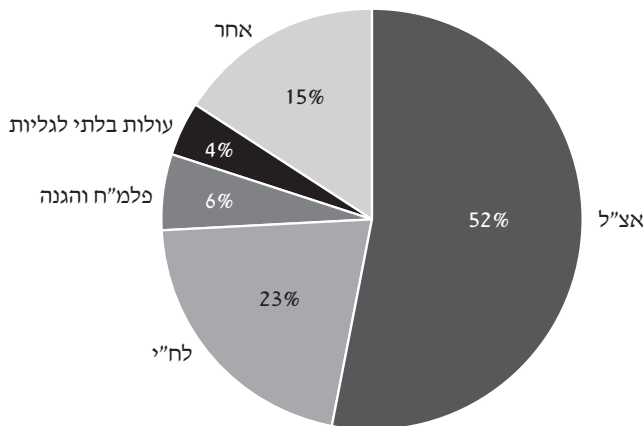
46 פס, בממלכת הנשים בבית לחם, עמ' 32. ראו גם על מעצרה של דולציקה בהערה 50.

נוספים ובהם ארכיונים שונים, ספרו של לפידות,⁴⁷ ספר הזיכרונות של עמידרור,⁴⁸ עיתונות התקופה ותיעוד בעל פה השמור באוסף מוזיאון אסירי המחתרות. איתרנו את סיבת המעצר, השייכות המחתרתית, משך המעצר, גיל ומצב משפחתי. כאשר לא היה בידינו כל המידע הגדרנו בקטגוריה 'אחר'. מכלל הנתונים הללו נראה כי במתקני הכליאה בבית לחם שהו 187 עצירות ואסירות יהודיות פעילות כוחות המגן משנת 1940 ועד 1947. עליהן יש להוסיף עוד אסירות יהודיות מעטות שהואשמו בפעילות פלילית, לא ביטחונית למשל זנות, או נשים שנשלחו לכלא בית לחם כחלופה לאשפוז פסיכיאטרי.

התפלגות כוחות המגן

מבין כ-200 העצירות והאסירות ששהו בכלא בית לחם 101 נשים היו חברות אצ"ל, 46 היו חברות לח"י,⁴⁹ ו-12 נמנו עם ארגוני הפלמ"ח וההגנה. כמו כן היו שמונה עצירות שנעצרו באשמה של עלייה בלתי לגלית ועוד כ-30 נשים ללא אפיון שייכות מחתרתית.⁵⁰

תרשים 1: השתייכות אסירות בית לחם לכוחות המגן השונים

47 יהודה לפידות, היום שרה הקטנה: סיפורן של לוחמות האצ"ל, מכון ז'בוטינסקי בישראל ואגודת מוזיאון האצ"ל, תל אביב 2003.

48 עמידרור, במעצר בית לחם. לצורך הניתוח הדמוגרפי נדלו מספריהם של לפידות ועמידרור שמות האסירות והעצירות חברות המחותרות והנתונים הדמוגרפיים.

49 לצורך ההבחנה הדמוגרפית נקבעה השייכות המחותרתית של הנשים על פי המחותרת אליה השתייכו ובעקבות הפעילות במסגרתה נעצרו, גם אם לאחר המעצר פרשו ממחותרת אחת ועברו לפעילות במחותרת אחרת.

50 חלקן נעצרו כנראה בטעות, למשל הזמרת הילדה דוליצקה. ראו: 'דוליצקה שוחררה', על המשמר, 1946.7.26; חלקן לא השתייכו במובהק לשום ארגון מחתרת.

מהנתונים שנאספו ניכר בבירור כי רובן הגדול של הנשים השתייכו לארגוני הפורשים אצ"ל ולח"ל. ואכן, ארגונים אלה נחשבו לארגוני טרור מובהקים בעיני הבריטים על פי התקנות לשעת חירום. אף שארגון ההגנה היה כוח המגן העברי הגדול ביותר שבין שלושת כוחות המגן העבריים, אחוז הנשים חברות ההגנה בכלא בית לחם היה זניח: 6 אחוזים בלבד. עזירות ואסירות ארגוני הפורשים מנו כ-75 אחוז מבין העזירות, ולמרות אחוזן הגבוה סיפור כלא הנשים בבית לחם הודחק ולא היה חלק מהנרטיב ששלט באותם העשורים ועוצב על ידי מפלגת השלטון מפא"י.

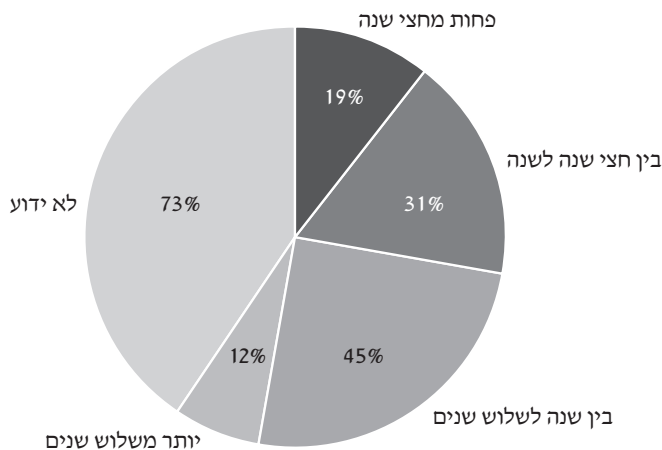
נתונים אלה מצביעים גם על פער בין אחוז הנשים העזורות מלח"י ואחוז הנשים העזורות מאצ"ל. אופירה גראויס-קובלסקי סבורה כי 930 נשים לקחו חלק בפעילות האצ"ל,⁵¹ הווה אומר שכ-10 אחוזים מכלל לוחמות האצ"ל שהו זמן מה במתקן הכליאה בבית לחם,⁵² מספר דומה למספר לוחמי האצ"ל (הגברים) ששהו במתקני כליאה (כ-13 אחוז).⁵³ בין לוחמות הלח"י אפשר למנות כ-200 נשים מתוך כ-840 לוחמים,⁵⁴ כלומר 23 אחוז, דומה למספר חברי לח"י הגברים ששהו במאסר ומעצר (26 אחוז).⁵⁵

משך המעצר

מכלל האסירות והעזירות פעילות כוחות המגן בכלא בית לחם, 19 נכלאו במקום לחודשים מעטים, עד כחצי שנה. 31 נשים נכלאו לתקופה של בין חצי שנה לשנה. 45 נשים, כרבע מכלל האסירות והעזירות, נאסרו לתקופה שבין שנה לשלוש שנים. מיעוט נשים, כ-12 בלבד, נדונו למאסר ממושך של יותר משלוש שנים. אחת הנשים הידועות יותר היא רחל חבשוש, שנאסרה בשנת 1939 לאחר ניסיון הנחת מטען חבלה במגרש הרוסים. היא נידונה למאסר עולם ושחררה בעקבות לחץ ציבורי וקבלת חנינה מהנציב העליון בתום מלחמת העולם השנייה בשנת 1945.

- 51 אופירה גראויס-קובלסקי, "גזי צמתך וחגרי את חגורתך": נשים באצ"ל, בלח"י ובחרות', **האומה**, נב (2014), עמ' 79-86.
- 52 לפירוש מספר לוחמות האצ"ל, ראו: טייטלבאום-קריא, 'מנהיגה משורות האופוזיציה', עמ' 65-66.
- 53 במרכז המידע של מאה"י רשומים 822 אסירי ועזירי אצ"ל במתקני כליאה שונים בארץ ובמחנות באפריקה. בהנחה כי היו כ-6,200 לוחמי אצ"ל נראה כי 13 אחוז מהם נעצרו או נאסרו.
- 54 גראויס-קובלסקי סבורה כי 19 אחוז מחברי לח"י היו נשים. ההנחה המקובלת כיום במחקר, שבלח"י היו 840 איש (בהתבסס על הספר של נחמיה בן-תור ואחרים, לח"י - אנשים: סיפור חייהם של 840 לוחמים ולוחמות, יאיר ע"ש אברהם שטרן, תל אביב 2003), אזי כ-160 מהם היו נשים. כמו במקרה של האצ"ל גם במקרה של לח"י משפיעה בעיה מתודולוגית על דיוק הנתונים הדמוגרפיים. מהנתונים שנאספו לצורך מחקר זה עולה כי כ-200 נשים פעלו במסגרת לח"י. כך נקבע על בסיס השמות בספרי זיכרונות של הלוחמות השונות, ומאוסף מידע ועדויות שבארכיון המוזיאון על תיקיו ואוספיו השונים.
- 55 על פי רישומי מרכז המידע של מאה"י היו 217 אסירים גברים מלח"י.

תרשים 2: זמן ישיבה בכלא בית לחם

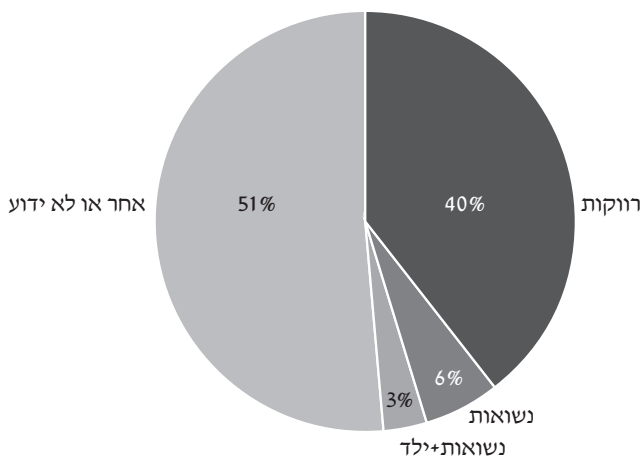
גיל ומצב משפחתי

עקב קשיים בפילוח הנתונים הדמוגרפים על אסירות ועצירות בכלא בית לחם, לא ידוע לנו גיל המעצר של 79 נשים (כ־40 אחוז). מהנתונים הגלויים נראה שרוב הנשים היו בנות 18 עד 24 בעת מעצרן הראשון (36 אחוז), 20 נשים היו נערות צעירות, עד גיל 17, בעת מעצרן הראשון, וכ־25 נשים היו מעל גיל 25 בעת שליחתן לכלא בית לחם. בהקשר זה ראוי להזכיר את הזמרת הילדה דוליצקה, שהייתה בת 54 בעת מעצרה.

מבין העצירות והאסירות בכלא בית לחם רק 17 היו נשואות, שש היו אימהות לילדים קטנים, 73 היו רווקות, ועל 95 נשים לא נמצא מידע על מצבן המשפחתי. סביר להניח שרובן היו רווקות; אלמלא כן היו עדויות על מצבן המשפחתי אם בהתכתבויות שונות ואם במסמכים רשמיים של הבולשת הבריטית. נתון זה מתאים לאחוז הנשים הנשואות במחחרות השונות,⁵⁶ ומבטא את הימנעותן של אימהות לילדים מפעילות מחתרתית שעלולה הייתה להביא למאסרן. היותן של שש אימהות במעצר, לעתים ממושך, הייתה חוויה נשית ייחודית בקרב האסירות, שתוצג בהרחבה להלן.

56 טייטלבוים-קריא, 'מנהיגה משורות האופוזיציה', עמ' 65.

תרשים 3: מצב משפחתי

היבטים מגדריים בכתיבת הנשים בכלא בית לחם

כאמור לעיל, הכתיבה האגו-דוקומנטית מאפשרת הצצה לעולמן האישי של האסירות והעצירות. היא פותחת צוהר לחוויותיהן וזיכרונותיהן מהמאסר. באמצעות הכתיבה הן חושפות גם התמודדות ייחודית לנשים, כפי שיוצג להלן.

אסירות פוליטיות לצד אסירות יהודיות הנאשמות בפלילים ולצד אסירות ערביות

בתקופת המנדט היה כלא בית לחם מתקן הכליאה היחיד לנשים. לכן שהו בו תקופות ממושכות זו לצד זו נשים שהואשמו בעברות פליליות, חולות פסיכיאטריות, נשים חברות תנועות פוליטיות, כגון הקומוניסטית,⁵⁷ ופעילות כוחות המגן. תופעה זו ייחודית לכלא נשים. רובם הגדול של הגברים ששהו תקופות ממושכות במתקני כליאה בריטים הופרדו זה מזה בהתאם לאשמת מעשיהם.⁵⁸ ההפרדה הראשונה בין עצירות המחותרות לאסירות הנאשמות בפלילים נעשתה בשנת 1944, כאשר נחנך בית המעצר בווילה סאלם. האסירות היהודיות הנאשמות בפלילים נשארן בבית חנדל ונכלאו עם אסירות ערביות.⁵⁹

57 כהן, 'חויית המאסר של אסירות פוליטיות בכלא בית-לחם'.

58 ראוי לציין כי במתקני הכליאה של הגברים היו רוב החדרים מופרדים בין אסירים פליליים ובין אסירי כוחות המגן. נוסף על כך רוב הזמן היו החדרים מופרדים על פי השתייכות הדיירים לכוחות המגן השונים. לצד זאת עד שנת 1947 במשך שעות הפעילות לא נערכה הפרדה כזו. ראו לדוגמה זיכרונותיו של יהושע ישראלי, **בנגדים אדומים**, הוצאת המחבר, קרני שומרון תש"ס, עמ' 51, 310-312.

59 ראו לדוגמה מכתב של דבורה ראם מ-6.6.1947, מאה"י.

עדויות רבות של עצירות ואסירות מכלא בית לחם מציגות את המפגש עם האסירות הערביות והנאשמות בפלילים. יהודית רבדל, לוחמת לח"י שנתפסה ונאסרה לאחר פעולת פיצוץ בתי המלאכה של הרכבת בחיפה,⁶⁰ תיארה: 'בשאר החדרים שבבית הסוהר שכנו אסירות ערביות. זונות, רוצחות, גנבות וכל מיני פושעות למיניהן, חולות מין, משוגעות. הן ואנחנו ישבנו באותם תנאים'.⁶¹ הערבוב עם אסירות ערביות ונאשמות בזנות נזכר גם ביומנה של רחל חבשוש, שבו היא תיארה כיצד היא חולקת את תאה עם נשים ערביות שהואשמו בעיסוק בזנות.⁶² לא פעם הדגישו האסירות והעצירות היהודיות את ההבדל בין, לוחמות החופש, ובין האסירות הערביות הנאשמות בפלילים. עמידרור מתארת בספרה:

מצד שמאל – חדרי העצורות היהודיות, ומצד ימין הנדונות [...] מידי פעם בפעם, כאשר נפתח חדר הנדונות הערביות פרץ מתוכו ריח רע, דחוס כאילו מתוך מיכל גז אטום שנפתח ברזו. האסירות הערביות רשאיות להביא עמן את ילדיהן ואת תינוקותיהן. אלו לרוב פלאחיות מחוסרות בית, הישנות על הרצפה. עבור התינוק מקבלות הן ארגו עץ המשמש כתחליף לעריסה.⁶³

עמידרור מתארת בספרה את ההבדל בין מגורי הנשים היהודיות בכלא בית לחם ובין מגוריהן המזונחים של האסירות הערביות. ההזנחה באה לידי ביטוי הן במצב התברואה בתאים הן בגידול ילדיהן בין כותלי בית הסוהר. הניגוד בין יחסן של האימהות הערביות אל ילדיהן ובין טוב לבן של העצירות היהודיות בא לידי ביטוי גם בעדותה של יהודית רבדל: 'הערביות האסירות באו לעיתים בהריון וגידלו את ילדיהן בתוך כותלי בית הסוהר. הילדים המסכנים האלה היו רעבים, רזים, הם ראו מעט מאוד אור שמש. צעצועים לא היו להם וגם לא ממתקים. אז באו האסירות היהודיות הטובות וחילקו להם בסקוויטים'.⁶⁴

מתיאור זה ניכרת ההתנשאות של רבות מהעצירות היהודיות על האסירות הערביות. תיאורה של רבדל את הערביות כשונות מקבוצת השייכות שלה מאפשר לעצירות כלא בית לחם לחוש כלוחמות חופש שהופסקה פעילותן ולא כאסירות שהשתתפו בפעילות טרור, כפי שהבריטים האשימו אותן. על כן אין פלא שבאותה עדות כותבת רבדל כי 'היינו צעירות בריאות בנפשנו, ישבנו מתוך הכרה מלאה בצדקת דרכנו'.⁶⁵

יתר על כן, ציטוטים אלה פותחים צוהר למבט האוריינטליסטי של הנשים היהודיות על האסירות הערביות. מסוף המאה ה-19 אפשר לראות תהליך של חינוך אימהות לדפוס טיפול מערביים המציינים קדמה וכוללים היבטים הקשורים לחינוך ולהיגיינה. תהליך זה

60 על פיצוץ בתי המלאכה, ראו: הצפחה, 18.6.1946, עמ' 1.

61 עדותה של יהודית רבדל שמורה במאה"י.

62 יומן רחל חבשוש, מאה"י, קובץ 1, עמ' 1.

63 עמידרור, במעצר בבית לחם, עמ' 48.

64 ריאיון עם יהודית רבדל, מאה"י. ההדגשות שלנו.

65 שם.

מכונה במחקר 'אימהות מדעית',⁶⁶ להבדיל מה'נחשלות' המזרחית שנתפסה כלא-מודרנית ולא היגינית.⁶⁷ הדבר בא לידי ביטוי גם ביחס לאימהות בכלל. הנשים הערביות הן דוגמה לנשים 'הנחשלות': היעדר שמירה על היגינה, ריח רע וגידול הילדים בתנאים שאינם מתאימים. דפנה הירש מציינת במחקרה כי באותה תקופה התעצב בשיח הרפואי דגם של 'אימהות מזניחה', שהתעצם בהקשרים קולוניאליסטיים.⁶⁸ מפתבי הנשים נראה שהאימהות הערביות בכלל התאימו לדגם זה להבדיל מן האימהות היהודיות שלא הביאו את ילדיהן לכלא.⁶⁹

כאמור, בין האסירות בכלל בית לחם היו נשים יהודיות, חולות פסיכיאטריות ונאשמות בפלילים, ובייחוד בזנות.⁷⁰ שלא כמו ביחס אל האסירות הערביות הנאשמות בפלילים, יש עדויות ליחסי קרבה וסולידריות חברתית בין עצירות המחותרות לאסירות היהודיות הנאשמות בפלילים. כך לדוגמה מתארת דבורה ראם שיחה בין אסירות ועצורות המחותרות, ששהו בוילה סאלם ובין שש אסירות, חלקן נאשמות בפלילים, ששהו בבית חנדל:

כשהאסירות היהודיות (שש במספר) עולות על הגג לטיול שלהן, אנו יכולות לראות אותן מחלונות בנייננו. ובכן היה זה בחג השבועות ב־3:00 לערך, כשהאסירות היהודיות עלו על הגג שמענו אותן צועקות [...] 'אנחנו מתמרדות!' כששאלנו אותן על מה ולמה, ענו שהמנהל לא נתן למבקרים שבאו בחג לבקרן להיכנס אליהן ואמר שאין לו רשות מה־C.I.D. [Criminal Investigation Department] הכניס את המבקרים לביקור [...] התאספנו מיד להחליט מה לעשות. ובכן, הוחלט להביע את מחאתנו החזקה בזה שנתפרץ למשרד, ננתק את הטלפון ונצית את יומן המשרד ושאר ניירות שנמצא, ונשבור את שמשות חלון המשרד.⁷¹

66 להרחבה: Katherine Arnup, 'Educating Mothers: Government Advice for Women in the Inter-War Years', in: Idem, Andree Levesque, and Ruth Roach Pierson (eds.), *Delivering Motherhood: Maternal Ideologies and Practices in the 19th and 20th Centuries*, Routledge, London 1990, pp. 190-210

67 על רפואה ככלי לתרבות וקולוניאליזם ראו: Arnold Davis, *Science, Technology and Medicine in Colonial India*, Cambridge University Press, Cambridge 2000

68 דפנה הירש, 'המדיקליזציה של האימהות יחסים אתניים וחינוך אימהות מזרחיות לטיפול "היגיני" בתינוק בתקופת המנדט', בתוך: מרגלית שילה וגדעון כ"ץ (עורכים), **מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה (עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא, 2011)**, עמ' 106-139. על היבטים אלה בשנות החמישים, ראו: אורית רוזין, 'תנאים של סלידה: היגינה והורות של עולים מארצות האסלאם בעיני ותיקים בשנות החמישים', **עיונים בתקומת ישראל**, 12 (2002), עמ' 195-238.

69 מבדיקה מדגמית ביומנים של אסירים גברים לא מצאנו ביקורת על רמת התברואה בתאים של האסירים הערביים. לדוגמה מיכאל אשבל, **עליבריכות: יומן הכלא של מיכאל אשבל**, הדר, תל אביב 1976, עמ' 29.

70 טייטלבוים-קריא, 'מנהיגה משורות האופוזיציה', עמ' 65; יומן רחל חבשוש, מאה", קובץ 3, עמ' 84-85.

71 מכתב של דבורה ראם לאחיה, 6.6.1947, מאה".

אם כן, למרות שסיבות המאסר נבדלו זו מזו, הביעו העצירות הפוליטיות ששהו בוויילה סאלם רצון לתמוך באחיותיהן האסירות היהודיות ולעזור להן. הן התגייסו למאבקן, פרצו למשרד הנהלת הכלא, ניפצו את שמשותיו, הציתו את יומן המשרד וגרמו נזק רב. לאחר מעשה זה היטיבה הנהלת בתי הסוהר את תנאי מעצרן של האסירות הנאשמות בפלילים בבית חנדל.⁷²

שימור הזיכרון באגודת דוקומנטים המשמשים מקור למחקר זה מאפשר הצצה גם לעולמן המורכב של האסירות היהודיות שהאשמו בפלילים. ביומנה של רחל חבשוש מובאת עדותה של אסתר, אסירה הנאשמת בפלילים שנכלאה בכלא בית לחם בקיץ 1941 באשמת זנות.⁷³ מעדותה עולה סיפור שונה: אסתר סיפרה כי שוטר ערבי תקף אותה מינית כאשר טיילה לתומה ברחובות העיר. אולי השוטר הערבי חשב כי אישה שמסתובבת לבדה עוסקת בזנות. גם לאחר הפצרותיה המשיך לנסות לבצע בה את זממו. לאחר זמן מה נחלצה מאחזתו, אך הוא המשיך לרדוף אחריה ועמו שוטרים בריטים שניסו להמשיך במעשה האונס. ביומן מתואר כיצד שאר הנשים היהודיות ועמן חבשוש, אימצו את אסתר, דאגו לה למזון והקלו על התאקלמותה בכלא.⁷⁴

סיפורה של אסתר מדגים את מורכבות החוויה של האסירות והעצירות בכלא בית לחם. מצד אחד, כפי שראינו ביחסן של עמידרור ושל רבדל, האסירות הנאשמות בפלילים בכלל והערביות בפרט היו קבוצת זהות נגדית לייחודן של עצירות חברות המחותרת. מנגד סיפורה של אסתר מבהיר כי האסירות היהודיות הנאשמות בפלילים זכו לא פעם לתמיכה ואימוץ בידי אסירות ועצירות המחותרת. לא פעם הן נכללו בקבוצת האחיות וכלו לתת יד או להטות אוזן קשבת למצוקות האסירות הנאשמות בפלילים, כפי שמודגם בעדותה של האסירה אסתר.

סממנים נשיים

כמה מכתבי הנשים שנכלאו בכלא בית לחם עוסקים בהיבטים של המראה החיצוני. עיסוק זה ובחינתו במבט מגדרי מעלה שאלה שנדונה במחקרים שונים: האם עיסוק במראה חיצוני ייחודי לנשים ומה המשמעות המגדרית של עיסוק זה – ב'יופי'?⁷⁵ סוגיה זו מתעצמת לנוכח העובדה שלא מצאנו עיסוק דומה אצל האסירים הגברים. העיסוק במראה החיצוני אצל הנשים האסירות מעלה את השאלה: למי נועד הטיפוח? אם הטיפוח ושמירה על

72 שם.

73 על זנות ביישוב ראו: דבורה ברנשטיין, נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל-אביב המנדטורית, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2008.

74 יומן רחל חבשוש, מאה"י, קובץ 3, עמ' 84-85.

75 נעמי וולף, מיתוס היופי: על השימוש בייצוגים של יופי נגד נשים, מגדרים, בני ברק 2004; Sandra Lee Bartky, 'Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power', in: Rose Weitz (ed.), *The Politics of Women's Bodies*, Arizona State University, Phoenix 1998, pp 25-45.

'היופי הנשי' הוא חלק משימור המערכת ההיררכית החברתית, כפי שטוענת וולף,⁷⁶ אזי במאסר יפחת עיסוק זה. אולם אם הטיפוח נובע מרצון אישי אזי העיסוק בחיצוניות ימשך גם לאחר כליאת הנשים. מעניין לגלות עדויות גם להפסקת הטיפוח הנשי וגם להמשכו. נושא הלבוש וכלי הטיפוח הועלה לא פעם בכתבי נשות כלא בית לחם. עיסוק זה נחלק לשניים: הראשון, עיסוק מוגבר כחלק משימור צלם האנוש למרות תנאי המאסר והשני, הזנחתו כתוצאה מתנאי המאסר. 'מעניין שבחוץ חושבים שאנו פה בוילה ואף בן אדם לא יודע עד כמה מזלזלים בנו, ובמקום שיתעניינו בזה שולחים לנו כל מיני שטויות כמו שוקולד, פודר, ליפסטיק ורוב הבנות בכלל לא משתמשות בזה', כתבה בלה חרמוני, מפעילות האצ"ל שנכלאה בשנת 1945.⁷⁷ מדבריה ניכר כי בחבילות שנשלחו מטעם היישוב לכלואות היו גם תכשירי איפור, אף שלא השתמשו בהם בבית הסוהר. נראה ששגרת הטיפוח הקוסמטי הופסקה לא פעם בעת הכניסה לכלא. לדוגמה, היו נשים עצירות שבחרו לגלח את שיערן בכניסתן לבית הסוהר בבית לחם. עדות לכך נמצא במכתב שכתבה פרידה ילין-מור: 'לא גילחתי לי את הראש כמו שעשתה אסתר ברגר – אחת הבנות שלנו'.⁷⁸ אך היו בין נשות כלא בית לחם גם מי שביקשו לשמור על מראן הנשי ולהקפיד על מריטת השיער. לשם כך נדרשו למוצרי קוסמטיקה ייעודיים דוגמת שעווה. אלא שהנהלת בתי הסוהר אסרה על משלוח שעווה ולכן הוברחו מוצרי השעווה לאסירות. פרידה ברלין, פעילת לח"י שהובאה לכלא בית לחם בשנת 1946, מספרת כי דודתה חתכה את השעווה לקוביות קטנות והבריחה אותן לכלא לאחר שעטפה אותן בסוכריות. אולם המכתב שהסביר את מהותו של משלוח ייחודי זה הגיע לכלא רק לאחר שהנשים ניסו לנגוס בסוכריות ומצאו 'שהסוכריות לא כל כך טעימות לנו'.⁷⁹

נראה שהעיסוק במראה החיצוני לא הטריד את נשות כלא בית לחם בשגרת יומן, אולם בעת אירועים מיוחדים וביקורים קיבל נושא זה חשיבות. על מנת להבין את העיסוק במראה החיצוני ובלבושן של הנשים בכלא בית לחם יש להבחין בין שני מעמדות בעת שהותן במאסר: עצירות 'בעלות יחס מיוחד' ואסירות שנגזר דינן. נושא לבוש האסירות עוגן בסעיף 304 בתקנות בתי הסוהר משנת 1925. כמו הגברים, נשים אשר הורשעו ונגזר דינן, נדרשו ללבוש מדי אסירות שסופקו להן על ידי הנהלת בתי הסוהר. כך סיפרה מלכה הפנר בזיכרונותיה: 'כמובן, מרגע שנשפטנו למאסר עולם, הפכנו גם אנחנו לאסירות רגילות. את בגדינו האישיים נאלצנו לתת למשמרת. הלבישו אותנו מין שק חסר צורה בצבע אפור, ובו חורים לראש ולידיים'.⁸⁰ בחורף נוסף למדי האסירות מעיל אריג עבה בצבע צהוב-כתום;⁸¹

76 שם, עמ' 244-247.

77 מכתב של בלה חרמוני לצבי בן זוגה, 12.4.1945, מאה".

78 מכתב מפרידה ילין-מור לנתן בן זוגה, 3.12.1942. המכתב נסרק ותומלל, ראו: אתר העמותה להנצחת מורשת לח"י, <http://tinyurl.com/3ttw6msy> (אוחזר ב-2.12.2022).

79 לאה גלעד, עליהן לא כתבו, הוצאת יאיר ע"ש אברהם שטרן, תל אביב תשנ"ז, עמ' 291-292.

80 מלכה הפנר (גרנביץ'), בדמיך חיי, הדר, תל אביב 1978, עמ' 58.

81 כספי, 'בתי הסוהר בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי', עמ' 150.

אסירות ועצירות 'בעלות יחס מיוחד' לא נדרשו ללבוש מדים. אסירות רבות ניסו לשנות את מדי האסירות כך שיהיו בעלי גוון 'אופנתי' יותר ויבטאו את נשיותן: 'הבד הגס והעבה הופך את החיננית שבבנות ליצור חסר צורה. טרחנו רבות כדי לכל לפחות ללבוש את הבגדים התחתונים האישיים. השתדלנו לגהץ את הבגד האפור בצורה מיוחדת לכווץ קפלים ל"ארגן" חגורה, סיכה, מטפחת צבעונית'.⁸² מנהל בית המאסר לא אהב את היוזמה של הנשים ואף טען כי יש בכך משום פגיעה ברכוש האימפריה.⁸³

לקראת אירועים מיוחדים, דוגמת הקרנות סרטים או ביקורים, התגנדרו הנשים והקפידו על מראן.⁸⁴ בעת ביקורים של בני משפחתן גם אסירות שלבשו מדים דרך קבע היו רשאיות להחליפם לבגדיהן האישיים והן הקפידו ללבוש בגדים נקיים וחגיגיים.⁸⁵ כך, למשל, הייתה ידועה ביופיה ובחינניותה החזאית של יפה, וכדי להשיג אותה עמדו הכל בתור לחזאית הזאת. שבה בת מן הביקור, מיהרה ופשטה את החזאית וחברתה מהרה להיכנס לתוכה, כדי לצאת נאה ומושכת אל חבריה ובני משפחתה המצפים לה'.⁸⁶ הדריכות לקראת ביקורי המשפחות והרצון להופיע לפניהן באופן מכובד לא היו מנת חלקן של הנשים בלבד וסביר להניח שגם גברים נהגו כך. אף בני המשפחות השתדלו להתלבש היטב, כנראה כדי להעביר מסר הדדי כי רוחם עדיין מרוממת, למרות המאסר.⁸⁷ אולם העיסוק בסממנים נשיים בא לידי ביטוי בולט יותר באגו-דוקומנטים של הנשים. 'קוסמטיקה הופכת לבעיה רק כשנשים מרגישות לא מספיק נראות או לא מספיק נאותות בלעדיה', כתבה נעמי וולף.⁸⁸ נראה כי בהעלאת הסממנים הנשיים על הכתב יש ביטוי לרצונן של הנשים להיות 'נראות' ולשמור על 'נשיותן', לפחות כלפי חוץ. יתר על כן, גאולה כהן כותבת בספרה כי היה בזה גם ביטוי ל'מרידה שקטה' נגד תנאי הכליאה. אגב תיאור תיקון וייפוי מדי הכלא היא מוסיפה כי אסירה שעשתה זאת 'נצחה את בית הסוהר, את סוהריו ואת גזר דינם'.⁸⁹

סממנים נשיים באו לידי ביטוי בקרב נשות כלא בית לחם גם בשמירה על האסתטיות של תאיהן. למרות הצפיפות הגדולה בתאי המאסר טיפחו האסירות את חדריהן והשתדלו ליצור בהם אווירה ביתית וחמימה. בכל חדר הן תלו תמונות וקישוטים מגוונים, חלקם מעשי ידיהן. על השולחנות הוצבו מפות, ולא פעם הונחו אגרטלים על אדני החלונות.⁹⁰ מבדיקתנו עולה כי לתיאורי טיפוח התאים אין מקבילה בכתביהם של הגברים. אפשר

82 הפנר (גרנביץ'), בדמיך חיי, עמ' 58; ראו גם כהן, סיפורה של לוחמת, עמ' 220-221.

83 פס, בממלכת הנשים בבית לחם, עמ' 66.

84 מכתב דבורה ראם לאחיה, 1.2.1946, מאה"י.

85 יומן רחל חבוש, חלק ראשון, עמ' 33, שם; כהן, סיפורה של לוחמת, עמ' 194.

86 מזב"י, עא 8/41.

87 טייכר, 'הכלא - במאבק לעצמאות 1936-1948', עמ' 197.

88 וולף, מיתוס היופי, עמ' 246.

89 כהן, סיפורה של לוחמת, עמ' 194-195.

90 מכתב דבורה ראם לאחיה, ג' בטבת תש"ו, מאה"י.

לשער שגם הגברים עמלו על טיפוח הניקיון ושמירתו בתאי המאסר,⁹¹ אך העיסוק בנושא לא היה חשוב ומרכזי כפי שהיה בכלא בית לחם.⁹²

משפחה ואימהות

רוב אסירות כלא בית לחם היו רווקות; רק שש מהן היו אימהות: צילה עמידרור, טובה סבוראי, אמה גרמנט, שולמית שמיר, הילדה דוליזקה ואסתר רזיאל-נאור, שהייתה אם ונאסרה בעת שהייתה בהריון נוסף. עמידרור מספרת בזיכרונותיה כי 'הבטיח ד"ר מאלוף [רופא הכלא, לרזיאל-נאור] שיוקם בבית הסוהר תא מיוחד בשבילה ובשביל התינוקת'.⁹³ להבדיל מן האסירות הערביות, הנשים היהודיות לא גידלו את ילדיהן בכלא.⁹⁴ ממחקרים הבוחנים את שהותן של נשים במתקני כליאה עולה כי אחד ההבדלים המגדריים הוא מקום המשפחה בחויית המאסר. נשים מדווחות יותר מגברים על הקושי שבהרחקתן ממשפחותיהן ומילדיהן וההכרה בעובדה שהמאסר מנוגד לתפקידן המסורתי כאימהות. קושי זה מתעצם במציאות שבה על פי רוב נשים ננטשות בעת כניסתן לכלא ואין מי שידאג לילדיהן. קשיים נוספים נובעים מהסטיגמות החברתיות הרואות במאסר נטישה של האם את ילדיה ומן הריחוק של מתקן הכליאה ממקום המגורים המקשה על ביקורים סדירים של בני המשפחה והילדים. מחקרים מצביעים על כך שאימהות אסירות נוטות יותר למשברים פסיכולוגיים חמורים. הן חוששות פעמים רבות לרווחת ילדיהן ופחדות לאבד את הסמכות ההורית ואת האהבה אליהן, מה שמגביר את רמת החרדה, את תחושת האשמה ואת אובדן הערך העצמי. תגובות דומות לא באו לידי ביטוי באופן כל כך ניכר בקרב האסירים הגברים.⁹⁵

נראה שגם האימהות בכלא בית לחם חוו חששות זהים. עובדת היותם של חלק מבני זוגן עצורים אף הם, הותירה את ילדיהן ללא דמות הורית נוכחת, ולא פעם הם גדלו במוסדות או אצל בני משפחה. לדוגמה, אסתר רזיאל-נאור נאסרה בכלא בית לחם בד בבד לבן זוגה יהודה שנכלא בעכו ולאחר מכן הוגלה עם גולי קניה. ילדיהם גדלו בבית הוריה. בדרכה לכלא בית לחם, נוסף על ההבנה שהיא מאבדת את חרותה, חלחלה בה ההבנה כי היא מתנתקת מילדיה. ארבע שנים לאחר המאסר כתבה לבן זוגה יהודה את הזיכרונות מאותם רגעים:

91 דוגמה לשמירה על ניקיון בתאי הגברים: אליעזר סודיט, 'זכרונות מ"המרכזיה"', חרות, 22.9.1951, עמ' 3; אשבל, *עלי-בריכות*, עמ' 29. בדוגמאות אלה נזכרת הקפדה על ניקיון והיגיינה אך לא על אסתטיקה וטיפוח התאים.

92 עדות לכך אפשר לראות בטיפוח חצר מחנה גולי קניה, אבל זה שימש בעיקר להסוואת עודפי העפר שהוצאו ממנהרות הבריחה שנחפרו במחנה.

93 עמידרור, *במעצר בבית-לחם*, עמ' 196.

94 עדות להימצאות ילדים בקרב האסירות הערביות הוצגה לעיל.

95 אפרת נוה, 'אסירות של החיים: ענישת נשים באמצעות כליאה – הכאב, האובדן והענישה הכפולה', *צוהר לבתי הסוהר*, 11 (2007), עמ' 19-20.

יודע אתה, כאשר העבירו אותי לבית לחם, נסעתי ברכבת 'בחברה יפה מאוד'. שבע ערביות [...] ועוד אחת קודרת, עם ילד קטן, בן שנה בערך. כאשר נעצרה הרכבת בתחנת לוד, ראיתי בעד החלון אישה וילד. הרגשתי באותו רגע מכאוב איום בלבי. יתכן שזו הייתה קנאה. על כל פנים, לו יכולתי רק לאחוז בידו הקטנה של הילד החמוד, אשר התרוצץ לו כה וכה על פני רחבת התחנה! הבדואית הצעירה הבינה ללבי, היא הביטה על הילד ואמו ואחר עלי – ואמרה: 'ילדים, ילדים!' ועוד זוכרת אני, כאשר באה חרותה לבקר את טובה אמה,⁹⁶ עמדו כל הבנות בחלון והשקיפו עליה, כאלו הייתה יצור אנדי. יש מה שהוא מיוחד בהרגשה הזו בשעה 'שיושבים' ונתקלים לפתע ביצור אנושי תמים וטהור, שדבר אין לו עם 'החוקים' אשר בדו בני האדם מלבם.⁹⁷

הרגשת כאב הניתוק מילדיה היה שלב ראשון וכואב במיוחד בתהליך אובדן החירות ושינוי מעמדה של אם לאסירה וחלק מ'כאבי המאסר' שחוותה. 'כאבי המאסר' הוא מונח שטבע גרשם סייקס (Sykes) בהתייחסו לפגיעה באישיות האסיר ולא דווקא בגופו.⁹⁸ הנסיעה מיפו לבית לחם והמפגש עם פעוטות שאינם ילדיה גרמו לרזיאל נאור קושי נפשי רב, ובמכתבה היא נותנת דרוור לרגשותיה הקשים בדבר אובדן זהותה כאם שאותם עיבדה בכתב רק ארבע שנים מאוחר יותר.

לילדי העצורות התירו לבקר את אמותיהם רק בליווי מבוגר. פעמים רבות הביאו ביקורי הילדים לצד השמחה גם כאב ורגשות אשם, מכיוון שלא יכלו למלא את תפקידן האימהי – לשחק עמם או לשהות עמם מעבר לזמן הקצוב. אימה של רזיאל נאור, בלומה, הקפידה לבקר את בתה באופן סדיר. לביקורים אלה היא הגיעה לבד, ללא שני בניה של רזיאל נאור.⁹⁹ רזיאל נאור ביקשה מהוריה לא להביא את הילדים לביקורים כי חששה מהרושם הקשה שעלול להישאר בנפשות ילדיה מן הביקורים בבתי המאסר.¹⁰⁰ החלטה זו הייתה חריגה בקרב האסירות. דוגמה נגדית היא טובה סבוראי, שבתה חרות באה לבקרה. עם מאסרה של טובה ובן זוגה משה נשלחה חרות להוריה של טובה בחיפה. בעת מאסרה שמעה טובה כי משפחתו של משה רוצה להעביר את חרות לפנימייה מכיוון שאמה מבוגרת. בזיכרונותיה מספרת טובה על תקופה זו:

תקרית זו אילצה אותי לחזור למציאות. עשיתי מאמץ עליון כדי להפסיק להעמיד פנים של בחורה עליזה וקלת דעת, להפסיק לבדר בכל פעם את בנות חדרי – שידעו את אשר עבר עלי וחרדו לשלומי – במאמץ להסתיר מפניהן את 'חיי הלילה' המיוסרים שלי. הדאגה לילדתי דחתה את מחשבותי הכפייתיים ואת סיוטי שצמחו מן הניסיונות הכאובים שהתנסתי בהם. [...] ואני שמעיין דמעוטי חרב מזה זמן – הרהרתי ביקירי,

96 חרות הייתה בתה של טובה סבוראי, מאסירות כלא בית לחם.

97 מכתב מאסתר רזיאל נאור ליהודה נאור, י"ב בניסן תש"ח (21.4.1948). שמור בידי המשפחה.

98 ראו אצל תומר וחקן, כלא נשים: החצר האחורית של החברה בישראל, עמ' 78.

99 חרות, 13.6.1952.

100 טייטלבוים קריא, 'מנהיגה משורות האופוזיציה', עמ' 122.

במשה אהובי הנמק בכלא בירושלים. כמה טוב שיש לי ידיד ורע שאליו נושאים געגועי קשים מנשוא. כמה טוב שיש לי קטנה יקרה הממתינה לי בבית אמי. עיניה השחורות והנוצצות וחיוכה המתוק מאירים לי בעצבות ליל הבודד, על אף שאני מייסרת את עצמי על שגרמנו לה לגדול כיתומה חיה, בלא אב ובלא אם.¹⁰¹

אפשר לראות כי הדאגה לשלומה של חרות בתה הדירה שינה מעיני טובה. אי יכולתה למלא את תפקידה כאם הוסיפה לחרדותיה ואף גרמה לסיטי לילה. היה זה זרו משמעותי למכאובי המאסר שחוותה. ההמתנה של בתה מחוץ לכותלי בית הסוהר הייתה נקודת אור ותקווה לימים שלאחר השחרור.

אם כן, האימהות בכלא בית לחם הקריבו את 'אימהותן' הפרטית למען הלאום. ידוע כי כמו בחברות לאומיות אחרות, גם בחברה הציונית נוסף לתפקיד 'האם' המסורתי תפקיד לאומי-חברתי.¹⁰² אסירות כלא בית לחם הוסיפו נדבך למודל האימהות: הקרבה של תהליך החינוך והגידול האימהי למען הכלל. נשות כלא בית לחם אינן דוגמה ייחודית של ריחוק מהילדים, והקרבת 'האימהות הפרטית' למען הלאום. כך עשו גם לוחמות בקיבוצים שנשארו ללחום ולהגן על נקודת היישוב ולא פונו עם ילדיהן.¹⁰³ כך גם השליחות היהודית שעזבו את בתיהן וילדיהן על מנת לסייע במחנות העקורים.¹⁰⁴ לצד הדמיון ראוי לציין כי השליחות עזבו את בתיהן מרצונן, והאימהות שבאסירות כלא בית לחם נאנסו לעשות כן, אף שבתחילת פעילותן המחתרתית ידעו מה הסיכונים הכרוכים בכך. הוויתור על אימהות פרטית למען תפקיד לאומי מלמד כי הנשים הפרידו בתפקידן כאימהות בין 'האם היולדת' ל'אם המחנכת', הבינו את תפקידן כ'אימהות האומה' כמביאות הילדים לעולם, והטילו את האחריות לחינוכם על המוסדות הלאומיים. במילים אחרות, ההחלטה לקחת חלק פעיל במאבק הלאומי מעידה כי נשים אלה פיתחו תפיסה חדשה בנוגע למקומן ותפקידיהן המגדריים.

בריאות ונוף

כמו אסירים ועצירים הגברים, גם נשות כלא בית לחם נזקקו מפעם לפעם לטיפול רפואי. אולם להבדיל ממחנות מאסר ומעצר אחרים בארץ, בכלא בית לחם לא יוחד חדר למרפאה ולא נכחו רופא או רופאה באופן קבוע,¹⁰⁵ דבר נחוץ במיוחד במתקן מאסר של נשים שדורש גם התאמה רפואית לנשים (ובכלל זה רופא נשים). רופא הובא לעצירות והאסירות מחוץ לכלא על פי

101 טובה ומשה סבוראי, מאצ"ל ללח"י: סיפור אישי, מ"ט סבוראי, שקד 1989, עמ' 366.

102 Lilach Rosenberg-Friedman, 'The Nationalization of Motherhood and the Stretching of its Boundaries: Shelihot Aliyah and Evacuees in Eretz Israel (Palestine) in the 1940s', *Women's History Review*, 17, 5 (2008), pp. 768-775

103 ראו: לילך רוזנברג-פרידמן, 'לסוגית תפיסת האישה והמשפחה בחברה הקיבוצית: המקרה של פינוי נשים וילדים במלחמת העצמאות', *ירושלים וארץ-ישראל*, 6 (2008), עמ' 105-136.

104 הנ"ל, 'זהויות בקונפליקט בין שואה לתקומה: שליחות היישוב בריכוזי שארית הפליטה באירופה', *ישראל*, 11 (2007), עמ' 139-140.

105 כספי, 'בתי-הסוהר בארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי', עמ' 150.

הצורך, ומדי פעם גם נערך ביקור של רופא שיניים. בשנים 1944-1946 היה ד"ר שדיד מאלוף רופא בית המעצר,¹⁰⁶ אולם רוב העצורות והאסירות היהודיות לא העריכו את פעילותו. מעדותה של עמידור נראה כי הבנת היחס הרפואי הייחודי לנשים עצירות ואסירות הובהרה למאלוף רק עם ריבוי המאסרים: 'זכרונותי בבואי לראשונה לבית-לחם, היתה רחל אוהבת-עמי חולה וחלושה, וכאסירה לא קיבלה כל תוספת מזון או מזון מיוחד.¹⁰⁷ רק כאשר מספר הבנות גדל, נתעוררה בעיית הדיאטה לעצורות. הרופא מאלוף נדרש לרשום לחם לבן במקום הפיתות'.¹⁰⁸ אם כן, צורכיהן הגופניים של הנשים המצריכים דיאטה ייחודית הוכרו בקרב מפקדי בית המאסר בשנת 1944 אולם עדיין לא הוכר הצורך ברופא מומחה ברפואת נשים.¹⁰⁹ צורך זה התעורר כשהתברר לרזיאל-נאור כי היא בהיריון. כאשר נאסרה היא לא ידעה כי היא בשלבים ראשוניים של הריון. סביר להניח כי לחץ תנאי המאסר השפיעו על גילוי ההיריון רק בשליש השני שלו. בעקבות מעצרה והמחסור בכוח אדם רפואי נמנע ממנה מעקב רפואי כנדרש ונראה שד"ר מאלוף סירב גם לקרוא את התיקים הרפואיים על הריונותיה הקודמים.¹¹⁰ בהיעדר השגחה רפואית מתאימה ובעקבות לחץ משפטי וחווות דעת רפואיות, שוחררה רזיאל-נאור בסמוך לתאריך הלידה למעצר בית.¹¹¹

בשנת 1946 הוחלף ד"ר מאלוף ברופאה היהודייה ד"ר חנה פרלמן, רופאת קופת חולים לאומית שהגיעה תכופות לביקור האסירות ולמעקב רפואי אחריהן. פרלמן מונתה לכהן כרופאת הכלא בידי מפקד בית הכלא בשלהי שנת 1945.¹¹² התדרדרות המצב הביטחוני בארץ בשנת 1947 הביאה לצמצום ביקוריה וכתוצאה מכך נותרו הנשים ללא מעקב רפואי כנדרש, להבדיל מבתי המעצר והמאסר של הגברים.¹¹³

אם כן, אפשר לראות כי צורכיהן הגופניים הייחודיים של אסירות ועצירות כלא בית-לחם לא זכו למענה כנדרש. השלטון הבריטי לא השכיל להביא רופאים לאסירות ולעצירות היהודיות באופן קבוע, ואלה שהובאו לא היו בקיאים בצורכיהן של נשים, דוגמת תזונה מותאמת מין או הריונות.

106 אין מידע מספיק על אודות ד"ר מאלוף. מהמעט שידוע נראה כי הוא פעל במשך שנתיים בכלא בית לחם, ובסוף שנות הארבעים נרצח בידי ערבים. פס, בממלכת הנשים בבית-לחם, עמ' 72; 'רופא ערבי נרצח בלב בית לחם', הבקר, 30.12.1947, עמ' 2.

107 עצירות בעלות 'יחס מיוחד' קבלו מנות מזון מהחופץ.

108 עמידור, במעצר בבית-לחם, עמ' 81.

109 רפואת הנשים עברה התפתחות בתקופה זו. ראו: מרגלית שילה, נשים בונות אומה 1948: הפרופסיונליות העבריות 1918-1948, כרמל, ירושלים 2021, עמ' 62-68; צפורה שחורי-רובין, 'דר בת-שבע יוניס-גוטמן: אם-טיפוס לרופאה ציונית בארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית', בתוך: שילה וכ"ץ (עורכים), מגדר בישראל, עמ' 231-262.

110 טייטלבוים-קריא, 'מנהיגה משורות האופוזיציה', עמ' 118.

111 מזב"ח, ח-13/5.

112 אישור המינוי שם, פ-3-149. מהמסמכים השמורים בארכיון אפשר לראות כי פרלמן עמדה בקשר עם מפקדי בית הסוהר.

113 מכתבה של חיה נוסנבאום, 6.12.1947, מאה"י.

חיי דת ומועדים

כל תקופת מאסרן שמרו רוב האסירות על אורח חיים דתי-מסורתי. מדי פעם, בעיקר בסמוך לחגי ישראל, הן זכו לביקור של רב. דמות מיוחדת שפקדה לא פעם את האסירות הייתה הגברת נתליה זולברג, שכונתה בפי האסירות 'הרבנית' או 'דודה כופתא'.¹¹⁴ זולברג מוצגת בעיתונות התקופה כאישה בעלת בקיאות תורנית והשכלה רחבה. גם אביה וסבה דאגו לבקר אסירים יהודים בוורשה, ואולי היו הדוגמה לעשייה חברתית זו.¹¹⁵ היא הגיעה לכלא בית לחם לראשונה בסמוך לחג הפסח 1947, מלווה ברב (הקפטן) יעקב גולדמן, רב בתי הסוהר ומחנות המעצר,¹¹⁶ ושהתה עמן במהלך החג. לביקורה אצל האסירות והעצירות היו שני היבטים מגדריים: הראשון שאלת הליווי הדתי על ידי גבר או אישה, והשני תוכן הליווי הרוחני המותאם לנשים.

מקובל היה שרבנים מבקרים במתקני כליאה. ידוע במיוחד הרב אריה לויין, 'אבי האסירים', וניכרת חשיבותו מקריאה ביומנים שכתבו אסירי המחותרות.¹¹⁷ גם אסירות כלא בית לחם ביקשו להסתייע בדמות שתלווה אותן בענייני דת, בשבתות וחגים. זולברג אותרה על ידי ארגון הסתדרות נשי המזרחי על מנת שתשמש מלווה רוחנית לנשות כלא בית לחם.¹¹⁸ זולברג שהתה בכלא בית לחם במהלך חגי פסח, שבועות וראש השנה (1947), וביקרה את האסירות גם בימי חול. בביקורה היא הביאה דברי מתיקה ובכלל זה גלידה, ודאגה להעשיר את עולמן הרוחני באמצעות הרצאות תורניות.¹¹⁹ הליווי הרוחני שניתן לעצירות ולאסירות בכלא בית לחם היה מותאם מגדר. במחנות המעצר והמאסר של הגברים לוו האסירים על ידי רב (גבר), ואילו נשות כלא בית לחם זכו לביקורים סדירים של אישה. אלה התקיימו נוסף על ביקורים תכופים של הרב גולדמן שביקר בכלא מדי שבוע.¹²⁰ אולם נראה שהעצירות ביקשו להחליף את זולברג בדמות רב 'בעל סמכות הלכתית' (גבר). לפני ראש השנה תש"ז (1947), בעקבות בקשתן, פעלו אנשי המחלקה לטיפול באסיר ובעציר בוועד הלאומי¹²¹ להחליף את ביקורה של זולברג בבביקור של רב.¹²² אולם בקשתן לא נענתה וזולברג ליוותה את העצירות גם בראש השנה.¹²³ בקשתן של נשות כלא בית לחם

114 מכתב דבורה נחושתן לאחיה 28.3.1947, שם; מזב"י, כ24-2.

115 ל' ביין, 'ליל הסדר אצל אסירי ציון', הצפנה, 22.4.1947, עמ' 2.

116 פס, בממלכת הנשים בבית-לחם, עמ' 85. במכתבי הנשים ניכר הצימאון לביקוריהם של הרב לויין והרב גולדמן. כהן, סיפוריה של לוחמת, עמ' 273-275.

117 לדוגמה, אשבל, עלייבריקדות, עמ' 34.

118 ביין, 'ליל הסדר אצל אסירי ציון', עמ' 2.

119 מכתב דבורה ראם לאחיה, 5.8.1946, מאה"י.

120 דיווח מכ' בכסלו תש"ז, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), J1-7333.

121 המחלקה לטיפול באסיר ובעציר העברי הופעלה על ידי הוועד הלאומי. תפקיד המחלקה היה לקיים קשר רציף עם הכלואים, לתת סעד וסיוע רפואי ולעמוד בקשר עם המשפחות. טייכר, 'הכלא - במאבק לעצמאות 1936-1948', (מאמר), עמ' 225-226.

122 'תביעות ועצרות בבית לחם', אצ"מ, J1-7321.

123 'ראש השנה בערי הארץ', הצפנה, 17.9.1947, עמ' 1.

להחלפת זולברג בגבר מלמדת על תפיסתן המגדרית המסורתית כי תפקיד הרב הוא תפקיד גברי וכי קיים הבדל בין יכולותיהן של נשים לאלה של גברים למלא תפקיד זה. ניכר שהן ביקשו כי הדמות שתלווה אותן בעת כליאתן תהיה בעלת סמכות הלכתית ולא תשמש רק כ'מלווה רוחנית'.¹²⁴

נראה שלא רק ההיבטים המגדריים היו גורם חשוב לבקשה זו של נשות הכלא. סביב חודש יוני 1947 הגיעה מערכת היחסים בין זולברג ובין העצירות למשבר. אולי היה זה בעקבות ניסיונותיה של זולברג להדיח את העצירות מלפתוח במרד ובפעולה נגד מפקדי המחנה, או שמא בגלל שיטת הלימודים, שלא מצאה חן בעיני רוב העצירות והאסירות וכללה לא פעם דברי תוכחה לעצירות.¹²⁵

במכתבי האסירות כונתה זולברג 'דודה כופתא'. הכינוי ניתן לה לאחר שלימדה את עצירות כלא בית לחם להכין כופתאות. כשהגיעה לכלא לראשונה, לפני חג הפסח, דאגה זולברג לצורכי החג: פמוטים, סידורים ועוד. לאחר מכן היא לימדה את העצירות להכין מאכל מסורתי של ליל הסדר: כופתאות שקדים. העיסוק בבישול כחלק מליווי רוחני הוא ייחודי לעצירות כלא בית לחם; לא מצאנו עדויות דומות אצל האסירים הגברים. הסיבה לכך היא כנראה תפיסת הבישול כעניין 'נשי', המושרש בתפיסות המגדריות המסורתיות של נשים כאחריות למשק הבית והמטבח.¹²⁶ עדות לתפיסה זו יש במכתבה של דבורה ראם, המתעד את ביקורה של זולברג בכלא בית לחם: 'היא טעמה מהן, הללה ושבחה אותן ומסרה לנו פרק בהלכות בשול ואמרה "מי היא אישה טובה, זו היודעת לכבוש לב בעלה בתבשיליה הטעימים"'. ובקשה מאתנו כמה כופתאות כדי לתת "לגבר היחיד" שבבניין, דהינו האינספקטור תומס, לטעום מהן.¹²⁷ אם כן, זולברג ראתה את תפקידה כמלווה רוחנית של העצירות בעת החג לא רק לעריכת הסדר, לאמירת דברי תורה והגות, אלא גם לשמירת תפקידן המסורתי כנשים המבשלות לבני ביתן, תפקיד שאינו ניתן למילוי בדרך המסורתית עקב כליאתן.

124 מחקרים רבים נכתבו על ההפרדה הדיכוטומית בין גברים לנשים וייצוגם כ'חומר' אול 'רוח'. ראו למשל שרי אורטנר, 'האם היחס בין הנשי לגברי כמו היחס שבין הטבע לתרבות?', בתוך: ניצה ינאי ואחרות (עורכות), **דרכים לחשיבה פמיניסטית**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה 2007, עמ' 25-45. שוני מהותני בין דרכי חשיבה של גברים לדרכי החשיבה של נשים והשלכתם ל'אתיקה של הצדק', ראו: קרול גילגן, **בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה**, ספריית פועלים, תל אביב 1996. על דיכוטומיות אלה והשפעתן על מעמד האישה ועיסוקיה במרחב היהודי-דתי, ראו: חנה קהת, **פמיניזם ויהדות: מהתנגשות להתחדשות**, האוניברסיטה המשודרת, תל אביב 2008, עמ' 23-44.

125 מכתב מדבורה ראם לאחיה, 29.8.1947, מאה"י; פס, **בממלכת הנשים בבית לחם**, עמ' 85.

126 על תפיסות אלה בתנועה הציונית, ראו: יוסף גורני וגילת גופר, 'פמיניזם של מטבח ודמעות: ראליזם אוטופי בזיכרון המשותף של פועלות העלייה השנייה', בתוך: מאיר חזן ואורי כהן (עורכים), **תרבות, זיכרון והיסטוריה**, אוניברסיטת תל אביב ומרכז זלמן שזר, ירושלים 2012, עמ' 563-583.

127 מכתב מדבורה ראם לאחיה, 28.3.1947, מאה"י.

אסירות כלא בית לחם הקפידו על ציון החגים והמועדים היהודיים לאורך השנה. הנשים יצקו לחגים תוכן דתי וחגיגי, למרות היותן במעצר. בימי החג האלה החליפו חברותיהן לכלא את בני המשפחה בחגיגות החג.¹²⁸ גם כאשר לא קיבלו תמיכה דתית מן החוץ, יצרו האסירות קהילה נשית דתית על מנת לייצר אורח חיים יהודי מסורתי. נשים לקחו חלק בניהול טקסים דתיים, אף כאלה שבאופן מסורתי ניהלו גברים, כגון עריכת ליל סדר ושליחות ציבור בתפילות. לעתים הדבר נעשה בהדרכתה ובליוויה של סמכות דתית. על תפילות אלה מספרת עמידרור בזיכרונותיה: 'אם כי המחנה היה קיבוץ גלויות לא נתקיימו בו שני מניינים של ספרדים ואשכנזי לחוד. החזניות הראשיות היו אסתר רזיאל-נאור [...] ביום הכיפורים גוייס מספר נוסף של בנות לעבור לפני התיבה. [...] חיה בן-צבי נצחה על כל התפילה. עזרו לה אסתר רזיאל, אסתר אורבך ולא אשכנזי'.¹²⁹

עדויות על קהילות התפילה של הנשים בכלא ועל ניהול טקסים דתיים על ידי נשים כלולות גם במכתבי האסירות והעצירות.¹³⁰ אם כן, מאסרן ומעצרן של הנשים ורצונן לשמור על אורח חיים מסורתי הובילו אותן לפתרונות יצירתיים שלא היו מקובלים בעת ההיא, כגון ניהול טקסי הפולחן הדתי כהלכתו על ידי נשים. הימצאותן בין כותלי בית המאסר שחררה את הנשים מהפרדה המגדרית הנהוגה בבתי הכנסת, והן הובילו את סדרי התפילה שלרוב היו נהוגים רק על ידי הגברים.

כחלק מחיי הרוח העשירים של נשות כלא בית לחם, הן הקפידו על ציון ימי זיכרון לדמויות מופת שהיו מודלים נשיים חדשים של גבורה והקרבה. אחת הדמויות המרכזיות האלו הייתה שרה אהרונסון, שבאותה עת אומצה על ידי התנועה הרוויזיוניסטית. 'חוויה מיוחדת שהרטיטה את הלב היתה האזכרה לשרה אהרונסון, גיבורת ניל", אשר סימלה בעינינו את חלוצת לוחמות המחותרת [...] חשנו בקשר ההיסטורי המחבר תקופת ניל"י לתקופתינו'.¹³¹ אין זה מפתיע שיום אזכרתה של שרה אהרונסון היה ייחודי בין כותלי בית הסוהר לנשים. נשות כלא בית לחם חשו הזדהות עם אהרונסון ומצאו קווי דמיון בין סיפורה למעצרן. הן ראו בה אישה לוחמת במחותרת שנודתה על ידי המוסדות היישוביים, דמות מיתית לוחמת שהקריבה את חייה למען הלאום. אימוץ דמותה בכלא בית לחם היה חלק מאימוץ תנועת הימין הרוויזיוניסטית בארץ את דמותה של אהרונסון כדוגמה לגבורה ולמרד. כך דאגו לפקוד חניכי תנועת הנוער בית"ר את קברה ביום אזכרתה.¹³²

128 טייטלבוים-קריא, 'מנהיגה משורות האופוזיציה', עמ' 123.

129 עמידרור, **במעצר בבית-לחם**, עמ' 153.

130 לדוגמה, מכתב מדבורה ראם לאחיה, 26.9.1947, מאה".

131 עמידרור, **במעצר בבית-לחם**, עמ' 161.

132 ביילי מלמן, 'אגדת שרה: מיגדר, זיכרון וארץ-ישראליות, 1917-1990', ציון, סה, ג (2000), עמ' 354-356.

סיכום

כמעט 200 אסירות ועצירות יהודיות, פעילות ארגוני המגן העבריים, נכלאו בכלא בבית לחם בתקופת המנדט. סיפורן השתמר בזכות כתיבתן האגודוקומנטית. במאמר סקרנו והעמקנו בחוויות הייחודיות לנשות כלא בית לחם, ובכלל זה העיסוק במראן החיצוני, באימהותן וברצונן לבנות קהילה נשית רוחנית. מכתביהן משקפים גם את ייחודה של כליאת הנשים מזו של הגברים באותה תקופה: הריחוק מהמשפחה והכליאה המשותפת עם נשים ערביות שנאשמו בפלילים.

חוויות אלה יכולות לשמש כמקרה בוחן לזיקות שבין מגדר ללאומיות. מחקרים על מגדר ולאומיות מבררים מהי מערכת הגומלין בין שני אלה: תפקידן של נשים במרחב ובתנועות לאומיות וייצוגן כמכוננות זהות לאומית.¹³³ ההצטלבות בין מגדר ללאומיות יכולה ליצור חסמים או הזדמנויות לשוויון מגדרי. קריאה מעמיקה בכתבי נשות כלא בית לחם מציגה מציאות מורכבת המכילה את שניהם. מצד אחד הן שימרו את המוסכמות החברתיות המסורתיות על תפקידה של האישה כמבשלת, וקיבלו את ההיררכיה החברתית המבקשת גבר בתפקיד רב. הן שמרו על תפקידן כאימהות, אף שילדיהן לא היו אתן. בעצם ויתורן על הבאת ילדיהן לשהות עמן בעת כליאתן, להבדיל מן הנשים הערביות, הן ראו עצמן כדואגות לרווחת הילדים ומממשות את תפקידן האימהי. בספרו המרד כתב בגין: 'אך אין ספק, שהאשה בבית סוהר סובלת הרבה יותר מן האיש הכלוא, ומה עוד אם האשה היא אם לילדים קטנים'.¹³⁴ בגין העלה על נס את תרומתן של הנשים האסורות שלתפיסתן סבלו יותר מהגברים, לנוכח ההתמודדות המגדרית הייחודית שיש לנשים במעצר. בדבריו הוא יצר גם מדרג פנימי לפיו האימהות האסורות מקריבות קרבן גדול יותר, מכיוון שהן מקריבות את תפקידן כ'אם פרטית' למען פעילות המחתרת. אולם מכתביהן נראה כי דווקא בוותור זה ראו הנשים מימוש של תפקידן כאימהות שטובת הילד לנגד עיניהן.

מנגד אפשר לראות בעדויות מעטות כי כליאתן של הנשים אפשרה יצירת מרחב נשי המספק הזדמנויות חדשות לעיצוב זהותן ולקריאת תיגר על הדיכטומיה המגדרית המקובלת. הן יצרו מרחב של סולידריות חברתית בין כלל האסירות היהודיות (הפוליטיות והנאשמות בפלילים כאחד), שסייע לבניית קהילת נשים שעוסקות גם בפעילות שנחשבה עד אז 'גברית', דוגמת שליחות ציבור. האחוה בין האסירות שחררה את חלקן מן המוסכמות החברתיות המקובלות בדבר התנהגותה של האישה ומראה, ולכן היו בין הנשים מי שהזניחו את טיפוחן ואף גילחו את שיער ראשן.

133 Nira Yuval-Davis and Floya Anthias, *Woman-Nation-State*, Macmillan, London 1989
 תניא ציון וולדקס, בקי קוק ואילת הראל, 'לאום, דת ומגדר: פרספקטיבות מקומיות על הצטלבות והשלכותיה', פוליטיקה, 32 (2022), עמ' 5-18.

134 מנחם בגין, המרד: זכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי לאומי בארץ ישראל, אחיאסף, תל אביב 1950, עמ' 485.

לצד התכנים שעלו בכתביהן של הנשים מעניין לראות במה הן לא עסקו. בכתבתן לא נזכרים תכנים פמיניסטיים או שמתפרשים כפמיניסטיים בקריאה מאוחרת. לא נמצאה בהם עדות לעיסוק בסוגיות הקשורות למעמד האישה, לדיונים על תפקידה במאבק הלאומי או על המהפכה בדמות האישה המודרנית כחלק מכינון הלאום. לנוכח היעדר עדויות אלה והעדויות המעטות על קריאת תיגר על החלוקה המגדרית המסורתית, אנו סבורות כי הנשים שבמוקד המחקר, פעילות המחותרת שנתפסו והושמו מאחורי סורג ובריח, ראו בפעילותן מעשה שחרור לאומי בלבד ולא הזדמנות לקידום מעמדן בחברה או לכינון זהות לאומית-מגדרית חדשה. אבל הן לא חשבו על מעשיהן והתנהלותן כגורמים שיסייעו לקידום מעמד האישה במחותרת או במרחב הציבורי. הן תפסו את מעשיהן כחלק מהמאבק הלאומי לכינון המולדת שבגינן קיבלו את העונש החמור ביותר שניתן לאישה בתקופה זו – אובדן החירות.